

»NEPISANE« ISUSOVE IZREKE

Dr Bonaventura Duda

Agrafon je stručni naziv za riječ Isusovu koja nije zapisana u Evanđeljima, ali je nalazimo zapisanu kao takvu izvan Evanđelja. Srodna je tome riječ *logion*, rekli bismo *izreka*, čime se obično označuju lapidarne Isusove izreke u Evanđeljima i izvan njih. Logijâ, dakle, nalazimo i u Evanđeljima i izvan njih, a osobito su dragocjeni oni koji se nalaze u inačicama različitih prijepisa Evanđelja (u kodeksima, papirima itd.) ili u njihovim najstarijim prijevodima. Ima logija koji se nalaze u drugim novozavjetnim spisima. Od njih je najpoznatiji: »Blaženije je davati nego primati« (Dj 20, 35). Strogo govoreći, to nisu agrafi. Agrafe nalazimo u starih crkvenih otaca i pisaca, u apokrifnim spisima, osobito evanđeljima itd. Što se više istražuje staro književno blago kršćanske književnosti, osobito pučke, to više raste broj agrafa, u kojima se može predmnijevati da ima i izvornih logija. Ti logiji nemaju onoga autoriteta bogoduhosti što ga imaju kanonski logiji. Osim toga, pitanje njihove autentičnosti još je spornije, tj. da li su to doista Isusove riječi kako to tvrde njihovi izvori. No, često posjeduju takvu neodoljivu silinu i svježinu da bismo voljeli, makar i donekle, ustanoviti bi li one uistinu mogle biti baš Isusove; zapanjuju i pozivaju na neodoljive odluke kao što su nekoć znale skameniti Isusovo slušateljstvo riječi što ih je, možda, netom čulo iz Isusovih usta. Agrafima se u naše vrijeme pozabavio ponovno Joachim Jeremias u svojoj knjizi *Unbekannte Jesusworte* (1. izdanje 1948, ponovno prošireno izdanje - Gütersloh 1963³). J. Jeremias, sveučilišni profesor u Göttingenu, rođen 1900, poznati je istraživač židovskog, osobito književnog okoliša Isusova vremena i Evanđelja. Mnogo mu je u tom doprinijelo što je mladost proživio u Palestini, gdje mu otac bijaše pastor. Osobiti je stručnjak, vrstan aramejskom, za provjeru i uspostavu tzv. »ipsisissima verba Jesu«, tj. evanđeoskih riječi koje su i kako su izišle iz usta Isusovih. Upozorit ćemo u ovome napisu, makar sa zakašnjenjem, na najvažnije njegove zaključke u pogledu nepisanih riječi Isusovih, ili kako on radije voli reći *Unbekannte Jesusworte*, jer su te »nepisane« riječi, ili agrafi, ujedno i jako malo poznate.

* * *

Nastaje prvo, općepoznato pitanje: Kako je moguće da se neke riječi Isusove ne nalaze u Evanđeljima? To nas uvodi u pitanje postanka Evanđelja. Treba znati da je u prvo vrijeme postojala samo usmena predaja o Isusu, njegovim riječima, djelima, životu, smrti, uskrsnuću. U to prvo vrijeme nova se vjera raširila Sirijom, Malom Azijom, Grčkom, Italijom. Prvi preokret, zapravo zaokret koji je uvjetovao da se napišu Evanđelja bilo je, čini se, Neronovo progonstvo u jesen god. 64. Rimski su kršćani oplakivali gubitak ponajbolje braće iz kršćanske zajednice, osobito Petra. Njegova im je nazočnost bila dragocjena. Bio je živi svjedok, očevidac, živio je s Isusom. Zamolili su njegova suradnika Marka da im zabilježi sve čega se spominje iz Apostolova naučavanja. On je to učinio, kako nam početkom II. st. svjedoči jedan od najstarijih kršćanskih pisaca, Papija iz Hierapolisa. Markove vrlo jednostavne zabilješke predstavljaju, čini se, najstariji zapis o Isusovu životu i riječima.

Markov je primjer, izgleda, povukao mnoge. Vidjelo se, naravno, da njegovo Evanđelje ne sadrži svega što se znalo o Isusu. Tako su nastala još tri Evanđelja koja su u Crkvi uživala neosporan autoritet Pisma: Matejevo, Lukino, Ivanovo. No, vrlo rano razvila se uz ta Evanđelja čitava jedna »evanđeoska« književnost koja je pomalo imitirala, pomalo iskorištavala prava Evanđelja. Takva su djela nastala u različitim centrima i iz različitih strujanja. Bilo je u njima natruha i primjesa drugih vjerskih naziranja: židovskih, istočnjačkih, grčkih — što su ih, s kršćanskim sastavinama, zastupale različite gnostičke struje početkom II. st. Takva su »evanđelja« npr. Petrovo, Tomino, Filipovo i dr. Crkva se vrlo rano zauzela za prava Evanđelja kojima je jedino priznavala božanski autoritet. Ona se zato zovu kanonska (kanon = pravilo vjere ili, rekli bismo, crkvenost). Ostala su nekanonska, od Crkve nepriznata ili apokrifna, podmetnuta. Pisana su po uzoru pravih Evanđelja, ali im njihovi pisci ili sredina u kojoj su nastala, nerijetko sumnjivih idejnih težnja, podmeću svoj nauk koji stavljaju u Isusova usta. Dakako, nije isključeno da je ova ili ona prava riječ, zadržana prije u usmenoj predaji, zapisana samo u tim evanđeljima.

Jedno je sigurno: vrlo rano, već u I. st. imamo mnogoobličnu predaju o Isusovim riječima — usmenu i zapisanu, evanđeosku i izvanevanđeosku, kanonsku i apokrifnu.

* * *

Suvremeno istraživanje agrafâ označeno je s god. 1889. kada Alfred Resch izdaje djelo *Agrafa. Ausserkanonische Evangelienfragmente*. On je rasporedio svoj materijal ovako: logiji iz apokrifa, iz crkvenih otaca, iz starih liturgija, iz crkvenih uređaba. Kasnije je dodao još jedan naslov: iz papira. Taj je materijal podvrgnuo kritici Amerikanac James Hardy Ropes, god. 1896. On je iz Rescheva djela isključio 84 logija koje, po njegovim zaključcima, predaja nikada nije pripisivala Isusu.

Preostale je logije ovako rasporedio: 44 su podmetnuta, 13 nepouzdatih, a 14 njih vjerojatno su prave izreke Isusove. Dakako, to je bio samo početak. Daljnji kritički radovi došli su do novih spoznaja.

Prvo su iznenađenje proizveli papiri što su u veliku broju pronađeni u Egiptu, krajem XIX. st. Uz kanonske odlomke nađeno je više Isusovih logija, dotada nepoznatih. Najpoznatiji su tzv. *Oksirinški papiri*. Prve su otkrili engleski iskapači god. 1897. kad su vršili arheološka iskapanja u Srednjem Egiptu, nedaleko od negdašnjeg Oksirinha. Vrlo je zanimljiv Oksirinški papir br. 1 kojemu je po arheološkim kriterijima ustanovljena dob: potječe iz god. 200. po Kr. (više-manje). Sadrži nekoliko logija kojima je isti početak: »Reče Isus...« Papir predstavlja, kako po svemu izgleda, ostatak neke knjige, možda neke zbirke Isusovih izreka. Nekoliko ih je sličnih evanđeoskima, a druge su dotada bile nepoznate. Istraživači su poslije popunili tu zbirku brojem 654, 655 i 840. Ovaj posljednji, vrlo malen, ispisan je najsitnijim rukopisom u 45 redaka, grčki, vrlo čitljivo, a napisan je oko god. 400. I za ono doba, tako sitna knjižica morala je biti rijetka dragocjenost. Poznati učenjak E. Preuschen stavio ju je u odnos s jednom homilijom sv. Ivana Zlatoustoga, održanom god. 387. u Antiohiji, dakle u vrijeme kad je napisana naša knjižica i njezin sadašnji ostatak, Oksirinški papir 840: »Ne vidiš li« — pita Zlatousti — »kako si žene i djeca umjesto amajlije vežu o vrat knjižicu Evanđelja i nose je kamo god idu?« (MG 49, 196.) Možemo si, dakle, zamisliti stvar ovako: neka pobožna žena kupuje na trgu knjižicu Isusovih izreka da je sebi ili svome nejačku stavi o vrat, kao zaštitu protiv Zloga. I evo, nakon tolikih stoljeća neki marljiv iskapač nalazi stranicu te knjižice, sav uzbuđen jer saznaje neke Isusove riječi za koje dosada nije znao.

Takvih se papira još našlo, ali ih je sve zasjenilo najsenzacionalnije otkriće na tom području: god. 1945. ili 1946. otkrivena je u Gornjem Egiptu cijela jedna biblioteka koptskih rukopisa; na istočnoj strani Nila, nasuprot seocu Nag Hamadi (stari Kenoboskio) nađeno je 13 papirovih kodeksa što sadrže 44 gnostička spisa, većim dijelom apokrifa NZ-a, koji sadrže mnoge agrafe, to jest dosada nepoznate Isusove izreke. Najvažniji spis iz te biblioteke zove se *Tomino evanđelje* koje je dosada najbogatija nekanonska zbirka Isusovih logija. Ima ih tu oko 114 (po nekim izdavačima 112 ili 113). Mnogi su od njih istovjetni s logijima koje nalazimo u sinoptičkim evanđeljima, a neke poznajemo već iz oksirinških papira br. 1, 654, 655; većinom su ipak posve novi. Dakako, još uvijek učenjaci ispituju njihovu vrijednost, utvrđuju njihovu pravost. Nikada ipak neće doseći vrijednost Isusovih izreka u kanonskim Evanđeljima. Neke će znanost sigurno proglasiti podmetnutima, druge više »isusovskima« (koje su nadahnute Isusovima i skovane po Isusovu uzoru, možda u najbližem krugu Isusovih učenika). Moguće je da ćemo ipak ovdje-ondje saznati i koju pravu riječ Isusovu, dosada nepoznatu.

* * *

U III. poglavlju svoje studije J. Jeremias donosi pregled izvora u kojima nalazimo agrafe. U spisima NZ-a, izvan Evandeljâ, rekosmo već, nalazi se nekoliko agrafa. Uz spomenuti, najsigurniji novozavjetni agraf u Djelima 20,35 (»Blaženije je davati nego primati!«), neke izreke sv. Pavla mogle bi biti barem odjek Isusovih riječi, logija. Tako npr. Rim 14,14; 1 Kor 7,10; 9,14; 11,24 sl; 1 Sol 4,16 sl. Za tri navedena mjesta iz 1 Kor nalazimo usporednice u Evandeljima: Mt 10,11 usp; Mk 14,22-24 usp. Zato to nisu pravi agrafi. S druge strane, Rim 14,14 je u odnosu s Mk 7,15 usp., iako je Pavlov misaoni kontekst drugačiji od Markova: u Marka čovjeka ne onečišćuje jelo, nego nečista riječ, nečistoća sama; u Pavla pak nečistoća nije u stvarima, nego u čovjekovu vrednovanju stvari. Teško je ipak reći da je Rim 14,14 samostalni agraf. I ono u 1 Sol 4,16 sl vrlo je slično s Mt 24,30 sl; ali, ta su dva mjesta tako različna da se 1 Sol 4,16 sl može smatrati samostalnim agrafom. Posebnu pažnju J. Jeremias posvećuje riječima Uskrsloga. Njegov logij imali bismo, kao agraf, u 2 Kor 12,9 i u Dj 1,4 sl 7 sl. Takve su i riječi Isusove prigodom obraćenja sv. Pavla: Dj 9,4-6. 10-12. 15 sl; 22,7 sl 10; 26,14-18. I poslije će Pavlu govoriti Gospodin: Dj 18,9 sl; 22,18.21; 23,11. Ovamo valja zapisati i izreke Sina Čovječjega u Otkrivenju: 1,11. 17-20. 22, 10; 16, 18-20 i čitave gl. 2-3.

Kao daljnji izvor agrafa služe inačice i dopune, varijante, u starim evandeoskim prijepisima. Znamo da sadašnji najstariji rukopisi potječu iz Konstantinova doba, nakon proglašenja slobode Crkve god. 313. Stariji su od njih navodi SP-a u djelima otaca i dijelovi SP-a koji su se sačuvali na papirima. Rukopisi pak koji sadrže veći dio susljednoga svetopisamskoga teksta nisu stariji, rekosmo, od god. 313. Zna se, naime, da je posljednje, Dioklecijanovo progonstvo bilo upravljeno baš protiv svetih knjiga: njih je, kao izvor kršćanskoga otpora, tražio bijes rimske policije koja ih je spaljivala. Štoviše, sami su ih kršćani uništavali da svetinje ne dođu u ruke psima (Mk 7,6). Konstantin je pak naredio Euzebiju Cezarejskome da priredi ovjetrovljene prijepise svetih knjiga za cijelo Rimsko carstvo. U različitim prijepisima, što nastadoše od toga doba, nalazimo i nekih razlika — varijanata, inačica — od kojih bi neke mogle biti i agrafi. Moglo je biti da je prepisivač ovdje-ondje unio neku riječ Isusovu koju je odruguda poznavao. Možda se agrafom može smatrati poznati odlomak u Ivanovu evandelju o preljubnici (7,53 — 8,11) i riječ Isusova u Lk 9,55b. 56a. Takav bi agraf mogao biti i duži svršetak Markova evandelja (16,6-20). Osim tih odlomaka, ima i drugih inačica što se mogu ubrojiti u agrafe, a dosta su nepoznate. Npr. tzv. Bezin kodeks, s nazivom D, donosi u Lk 10,16: »Tko vas sluša, mene sluša; tko vas odbija, mene odbija; a tko odbija mene, odbija onoga koji je mene poslao«. U nekim rukopisima tome se dodaje i četvrti polustih:« ... a tko mene sluša, sluša onoga koji je mene poslao.« Poznat je i tzv. Freerov logij (iz kodeksa Freer) gdje nakon Mk 16,14 čitamo riječi učenikâ koji okrivljuju Sotonu čije je djelo što ljudi ne vjeruju svjedocima uskrsnuća, pa mole Uskrsloga da odmah očituje svoju pravdu; On im pak veli da je Sotoninu kraljevstvu prispio kraj, ali

prije nego se zbude Dolazak, valja da se dogode strahoviti znakovi; poruka Uskrsloga svršava s pozivom na obraćenje. Evo što doslovce piše: »Oni se pak izgovarahu: Svijet ovaj, svijet bezakonički i nevjernički, pod vlašću je Sotoninom koji ne da da oni što su pod nečistim dusima prihvate Božju istinu. Zato očituj već svoju moć — rekoše oni Kristu. A Krist im prozbori: Rok godina Sotonine moći već se ispunio, ali približuju se druge strahote. Ja bijah predan za grešnike na smrt da se obrate k istini i da više ne griješe, da baštine slavu pravednosti, duhovnu i nepropadljivu.«

U najranijoj kršćanskoj i nazovikršćanskoj književnosti pojavila su se, rekosmo, uz priznata Crkvena Evandjelja, i tzv. apokrifna, podmetnuta. Poznato je Evandjelje Nazarejaca, Ebionitsko, Petrovo, Tomino, Filipovo i dr. Neka su od njih, kao najpoznatije Jakovljevo evandjelje, židovsko-kršćanska (u njima ima uz kršćanske sastavine mnogo primjesa židovstva), a druga odaju gnostičke natruhe. Zajednička im je značajka: žele popuniti praznine iz kanonskih Evandjelja (zato su razvučena), osobito one što draškaju priprostu vjerničku radoznalost. Ona prva, židovsko-kršćanska, imaju mnogo toga o Isusovu djetinjstvu i mucu, a ona druga, gnostička, razvijaju razdoblje nakon uskrsnuća. Zato se, dakako, u njima — uz imitaciju evanđeoskoga roda pisanja (Isusove riječi i djela) — nalazi mnogo legendarnoga materijala što želi poslužiti duhovnoj izgradnji sljedbenika, a u kojemu je teško pročišćavanjem legendarnosti doći do eventualne autentične podloge iz prave predaje. Uz apokrifna evandjelja ima i apokrifnih djela (Filipova, Tomina, Ivanova, Petrova), poslanica i apokalipsa. U svima njima može se pronaći pokoji agraf koji, dakako, valja kritički ispitati.

Plodan izvor agrafa nalazimo u djelima crkvenih otaca i pisaca do god. 500. Oni su mogli zapisati poneku riječ Isusovu iz usmene predaje. Ima agrafa u Papije (oko god. 130), u sv. Justina (+ oko god. 165), sv. Ireneja (+ oko 200), Tertulijana (oko 160 — 220), sv. Hipolita (+ oko 235), Origena (+ oko 253) itd. Dakako, i u starim liturgijama i različitim crkvenim zakonicima ili konstitucijama naći će se pokoji agraf. Tako npr. u aleksandrijskoj liturgiji nalazimo razvijeni Očenaš: »I ne uvedi nas u napast kojoj se ne bismo mogli oduprijeti!« Kad smo već kod Očenaša, tko zna, nije li Isusova izreka ono što se na kraju Očenaša čita u Didahe: »Jer tvoja je moć i slava u vjekove.«

Postoji i čitav niz gnostičkih himana koji u ovom pitanju dolaze u obzir. Tako npr. u tzv. Salomonovim odama ima mnogo izreka Isusovih kojih pravost valja kritički ispitati. Rabinski spisi vrlo rijetko govore o Isusu. I kod nekih se muslimanskih pisaca susreće Isusovih logija, npr. kod velikoga njihova teologija Al-Gazalija (1059 — 1111). Čak i u Kuranu časnom, misle neki, ima pravih agrafa, iako su to možda više izobličeni navodi iz Evandjelja. U muslimanskoj se tradiciji nalazi npr. ovaj Isusov logij o poniznosti: »On je govorio sinovima Izraelovim: Gdje raste sjeme? — U prašini. — Zaista vam kažem: Mudrost može rasti samo u srcu koje postade prašinom«. Takav je, valjda, i logij o mostu: »Isus — mir bio na njemu — govoraše: Svijet je

most. Prođite njim..., ali se na njemu ne zaustavljajte! Ta se izreka nalazi i u zbirci *Disciplina clericalis*. Napisao ju je židovski obraćenik Petar, osobni liječnik Alfonsa I. Aragonskog (1105 — 1134). Latinski glasi: »Saeculum est quasi pons: transi ergo, ne hospiteris!« Odakle potječe taj logij? Značajno je da nešto slično čitamo u Tominu evanđelju: »Budite prolaznici!« (br. 42). Prema tome, valjda je već krajem II st. Egiptom kolala izreka Isusova koja je upozoravala da kršćani budu samo na poputovanju, prolaznici ovim svijetom. Izreka je poprimala egipatsku boju: tu je bilo mostova. Jedva ih je moguće zamisliti u pustinjskoj Palestini.

* * *

Kritička ocjena agrafa može se ovako izraziti: pljeva i zrnje, mnogo pljeve i malo zrnja. J. Jeremias kritički raspoređuje agrafe na devet skupina: 1. tendenciozno izmišljeni, 2. iskrivljeni, 3. legendarne izmišljotine, 4. krivo pripisani, 5. s razlogom pripisani, 6. izmijenjeni, 7. evanđeoski izvještaji preobličeni u logije, 8. agrafi kao sredstvo kompozicije, 9. pravi agrafi. Ovi posljednji pravi su agrafi: protiv njih se ne može reći ništa ni sa stajališta sadržaja ni sa stajališta povijesti književne predaje; odlično pristaju u okvir predaje koju nam osiguravaju kanonska Evanđelja te se može ozbiljno uzeti u obzir njihova pravost. U daljnjem svom raspravljanju J. Jeremias se osvrće samo na ovu skupinu. Nalaze se: u 1 Sol, u Bezinu kodeksu, u Oksirinškim papirima 655, 840 i 1224, u koptskom Tominu evanđelju, u Evanđelju Nazarejaca, Evanđelju Hebreja, kod sv. Justina, kod Tertulijana, Klementa Aleksandrijskog i još nekih drugih. Svi ovi agrafi — osim onog u 1 Sol — potječu iz apokrifnih evanđelja.

Pošto je dakle J. Jeremias isključio sve druge agrafe osim onih što ih smatra moguće autentičnima, ove potanko u daljnjem raspravljanju podvrgava ispitivanju. Rasporedio ih je po skupinama: I. Tri izvještaja (o bogatom mladiću — o susretu Isusovu sa svećeničkim glavarom u predvorju hrama — o čovjeku koji je radio u subotu); II. Apokaliptičke izreke Isusove; III. Prispodoba o velikoj ribi; O neshvaćanju; IV. O vladanju i postupku učenikâ; V. Dodatak (Nazočnost Gospodinova; Svijet je most). Te agrafe J. Jeremias potanko analizira, ispituje različite njihove verzije u različitim izvorima, a onda ih uspoređuje sa sličnim evanđeoskim odlomcima. Tako kroz njih obogaćuje naš susret sa živom Isusovom riječju koja je iznenađivala, zanosila i zapanjivala njegovo prvo slušateljstvo. Dakako, u ovom izvještaju ne možemo ući u pojedinosti niti se pozabaviti svim tim logijima. Navest ćemo nekoliko najznačajnijih, samo radi prvog okusa.

Kod sinoptika čitamo izvještaj o bogatu mladiću koji je zaželio poći za Isusom. Isus mu je postavio uvjet: osiromašiti se. To je za nj bilo previše. I otide žalostan kući svojoj. To čitamo kod Mt 19,16 sl; Mk 10,17 sl; Lk 18,18 sl. U *Evanđelju Nazareja* izvještaj je potpun. Kad je mladić čuo Isusovu riječ: »Idi, prodaj sve što imaš i raz-

dijeli siromasima, a onda dođi i idi za mnomi!«, počeo se česati po glavi, jer mu se to nije sviđalo. Nato će mu Isus: »Kako možeš reći: Ispunio sam Zakon i Proroke? Jer, pisano je u Zakonu: Ljubi bližnjega svoga kao sebe samoga! A evo, mnoga braća tvoja, sinovi Abrahamovi, odjeveni su u otpatke, umiru od gladi, dok je tvoja kuća krcata svim dobrima, a iz nje im ništa, ama baš ništa ne pritiče!«

Izveštaj o bogatom mladiću u ovoj predaji ima snažan socijalni, karitativan naglasak. Isusov zahvat je vrlo zahtjevan, uznemiruje »mirne« savjesti koje se iscrpljuju u pravednosti pred Bogom, a ne misle na svoju braću. Spasitelj ubogih, prijatelj siromašnih upozorava čovjeka koji se smatra pravedan pred Bogom, a evo, zatajuje u prvoj i najjednostavnijoj zapovijedi, u ljubavi prema braći.

»Kako onda možeš reći: Vršim Zakon?« Tako je, eto, zahtjevan i neumoljiv Isus naših Evanđelja! Ovaj nas agraf upućuje da ih ozbiljnije čitamo.

Pravi biser predstavlja izvještaj o susretu Isusovu sa svećeničkim glavarom u predvorju Hrama. Među njima se zapodjenu razgovor o čistoći. Neki se farizej, svećenički glavar, namjerio na Isusa s učenicima u predvorju Hrama, kamo se moglo samo nakon propisanih pranja, čist: »Tko ti je dopustio« — reče farizej — »gaziti ovuda, po odjelu čistoće, i promatrati sveto pokućstvo, a da se nisi okupao, i učenici tvoji ne opraeše ni nogu?« Isus se zaustavi, pa će mu pred svojim učenicima »Ti, dakle, koji također stojiš u Hramu, ti li si čist?« A onaj će: »Čist sam! Oprao sam se doista u ribnjaku Davidovu; sišao sam u nj po jednim, a vratio se po drugim stepenicama i obukao sam bijele haljine...« Na to će mu Spasitelj: »Jao vama slijepcima što ne vidite! Ti si se oprao u ovim nalivenim vodama, u kojima su zagnjurenne svinje i psi dan i noć. Oprao si se i otro svoju kožu izvana. Pa i bludnice i sviračice mažu se i peru i otiru da bi zadovoljile muškarcima, ali su iznutra pune škorpiona i svake zloće. Ja pak i učenici moji, koje ti zoveš neopranima, zagnjuren i smo u vode žive i čiste, koje proistječu od Oca nebeskoga. A jao onima...!«

Rasprava o čistoći čisto je evanđeoska. Valja ponovno pročitati Mk 7,1-23. Ovaj agraf još više zaoštruje neumoljivim pitanjem: »Ti li si čist?« I upozorava na čistoću nutarnju, koju čovjek postizava i na nju je, dakako, i obavezan svetim krštenjem. Kod toga se, očito, ne misli prvenstveno na samo pranje krsnom vodom, nego na onu pripadnost Božjem svijetu koju time postizavamo. Kršćanin živi u Božjem svijetu. To je izvor njegove čistoće. I nama, grešnicima, postavlja se Isusovo pitanje: »Jesi li ti čist!« Izvor naše čistoće i očišćenja jest uključ enje u božanski svijet, život s Bogom.

Treći agraf — među agrafima-izvještajima — najkraći je, ali ne manje značajan. »Istog dana vidje Isus jednog koji je radio u subotu. Upita ga: 'Čovječe! Znaš li što radiš, blago tebi! Ne znaš li, proklet si i prestupnik Zakona!'« Agraf se u Bezinu kodeksu nadovezuje na Lk 6,5. Smisao mu je ovaj: može se dogoditi da čovjek, sjedinjen u dubini duše s Bogom živim, procijeni da mu je iz ljubavi Božje raditi

u subotu. Blago takvu koji tako »skvrni« subotu. Teško njemu, čini li to iz lakoumnosti ili nezauzetosti. Zar nije dojmljivo ovo Isusovo shvaćanje zakona o blagdanskom mirovanju.

Tako nas ova tri agrafa vrlo neodoljivo stavljaju pred tri vrlo važna pitanja kršćanske pravednosti i svetosti: Da li sam učinio što Bog hoće? Jesi li čist, stvarno čist? Znaš li što činiš? Zar se ne nalazimo pred njima u svoj neizbježivosti u koju su takve riječi Isusove stavljale prvo njegovo slušateljstvo?

* * *

Poznat je agraf iz Tomina evanđelja, a zapisao ga je i Origen: »Tko je blizu mene, blizu je ognja. Tko je daleko od mene, daleko je od kraljevstva.« Taj se logij osjeća i u Pismu sv. Ignacija Antiohijskog Smirnjanima (oko god. 110): »A zašto sam izručio samoga sebe ognju, maču, zvijerima? Ma, biti blizu mača znači biti blizu Boga, a biti posred zvijeri znači biti u sredini Božjoj — samo u ime Isusa Krista! Da bih s njime zajedno trpio, podnijet ću sve moguće, ako me on ojača«. Inače, agraf je blizak s Mk 9,49 i 12,34. Divno J. Jeremias komentira ovaj logij. Ne znamo u kojoj je prilici Isus izgovorio ove riječi. One se odnose na neku tešku situaciju i govore o slavi onoga koji polazi za Isusom. Može se ovako uspostaviti slijed misli: neki se čovjek oduševio da postane Isusov sljedbenik. Isus je dosta hladan: Jesi li promislilo što te čeka. Tko je blizu mene, blizu je ognja. Vatrenim ti se krštenjem krstiti! Iz konteksta se, izgleda, može razabrati da se radi o eshatološkom ognju kušnje i trpljenja kroz koji je proći učeniku Kristovu: usp. Lk 12,49; 1 Pt 1,7; Otk 3,18; Mk 9,49. Opasno je biti učenik Isusov! Ne valja se na to dati nepromišljeno, lakoumno! Smije se poći, kao ono Ignacije Antiohijski, samo u ime Kristovo!

Jednako je ozbiljan agraf koji znamo osobito iz Justinova djela *Razgovor s Trifonom*, a ističe važnost trena smrti: »U čemu te nađem, u tom ću te suditi« ili »Kakva te zatečem, takva ću te suditi!« Taj agraf spada u red onih koji žele upoznati slušateljstvo, odnosno čitateljstvo da čovjek živi u vrlo opasnoj situaciji, kada može svaki čas nastupiti posljednja katastrofa. Treba biti svjestan presudnosti svakog časa života. Sud je Božji svaki čas pred nama, i neće biti vremena za obraćenje. O tom nalazimo traga i u evanđeljima: Lk 17,20-37. Kao prispodoba o djevicama (Mk 25,1-12), i naš logij upozorava: valja da smo pripravnii!

U Djelima Petrovim nalazimo kratak logij kojim se Isus tuži na nerazumijevanje svojih učenika: »Ni oni koji su sa mnom ne razumješe me«. Na to primjećuje J. Jeremias: Muka Isusova nije otpočela u Getsemaniju, nego mnogo ranije — s nevjericom i nerazumijevanjem s kojima se susretao i kod svojih učenika.

Više logija-agrafa poučava učenike na pravo vladanje, npr.: »Nećete biti sretni osim ako s ljubavlju budete gledali na braću!« Sv. Jeronim veli u svom komentaru Poslanice Efežanima da je taj logij na-

šao u Evanđelju Hebreja (PL 26,520. Veličanstvena je pouka agrafa koji se također nalazi kod sv. Jeronima (PL 23,571): »Ako te brat tvoj uvrijedi riječima, pa te zamoli oprostjenje, primi ga sedam puta na dan.« Petar se na to začudio: »Sedam puta na dan?« A Isus će mu: »Štoviše, sedamdeset puta sedam! Ta i kod proroka se našlo grešnih riječi i nakon pomazanja Duhom Svetim.« Agraf se očito nadovezuje na Mt 18,21 sl, ali je drugačije intoniran. Ističe da će najviše zadjevica biti zbog grijeha jezika. No, treba biti beskrajno u tom velikodušan prema uvrediteljima. To više što je i kod proroka bilo takvih grješića. Ne čudi se grijehu svoga brata, nego praštaj velikodušno. Do iznemoglosti. Osobito grijeha jezika.

Tko neće zavoljeti agraf koji se nalazi u oksirinškom papiru 1224: »Molite za neprijatelje svoje. Jer, tko nije protiv vas, za vas je. I tko je danas daleko, sutra će biti blizu!« Prvi se član nalazi kod Mt 5,44; drugi kod Lk 9,50; treći je novost, a vrlo je važan u naše doba. I uvijek! Najveća je radost Božja od svojih neprijatelja činiti prijatelje, jer im je on prethodno, uvijek — prijatelj! Njegovi ga nasljeduju! Vrijedno je u tom ozračju pročitati Iz 57,19 i 65,1 (usp. 19,25). Pogotovo u perspektivi ekumenizma i dijaloga sa svim ljudima dobre volje. U današnjim progoniteljima valja gledati sutrašnje suučeničke.

Nećemo reći riječ protiv onih koji vječno mole za male stvari. Neka mole kako znaju i umiju. Ipak, postoji lijep agraf, koji čitamo kod Klementa Aleksandrijskog: »Molite za veliko, i dat će vam se i malo.« U Origena i Ambrozija logij je proširen: »Molite veliko, dat će vam se i malo! Molite nebesko, dat će vam se i zemaljsko!« Uistinu, rekao je Isus: »Ištite najprije Kraljevsko Božje i pravdu njegovu« (Mt 6, 33). Molitva se ovdje može razumjeti u smislu trajne preokupacije: svijet naših želja pred Bogom neka bude »veliko«, pitanje progressa Kraljevstva Božjega u nama i među nama. Malo će nam Bog spontano dodati.

Učeničku mudrost sadrži i ovaj logij: »Budite dobri mjenjači!« Često ga navode crkveni oci. A. Resch je našao 37 navoda i 20 prisjećaja na ovaj agraf. Isus je volio prisposobiti svoju i učeničku spasiteljsku misiju s nekim zanimanjem: žetelac (Mt 9,37), pastir (Mt 10,6; 18,12-14), ribar (Mk 1,17), upravitelj (Mk 16, 1a; usp. 13,52), sudac (Mk 18,18; 16,19). Ovdje se učenik uspoređuje s mudrim mjenjačem. Poruka podsjeća na Mt 25,27. Po Klementu Aleksandrijskom prisposoba želi reći: učenik znade razlučivati što je korisno, što beskorisno, koji »novac« vrijedi, koji ne vrijedi za kupovinu. Uz to pisci navode i opomenu sv. Pavla u 1 Sol 5,21 sl. Neki hoće da agraf stave u odnos s riječima Isusovim u Mk 13,5 par i Mt 7,15 s; 24,11. Isus tu govori o krivim prorocima. Dakle, probirite i pravo se opredjeljujte! Odbacite sve što nije od moga Duha!

Poznat je već više vremena logij koji je zapravo dvostruk: »Gdje su dvojica, nisu bez Boga, i gdje je samo jedan, velim vam, Ja sam uza nj. Podigni kamen, naći ćeš me; rascijepaj drvo, tu sam!« Prvi dio logija naslanja se na Mt 18,20: što se tu kaže za dvojicu ili trojicu, u

agrafu se tvrdi i za jednoga. Na temelju riječi Kristove kod Mt 28,20: »Ja sam s vama u sve dane...« drugi dio ispravlja pesimizam u Propovjedniku 10,9: »Tko lomi kamenje, ono ga ranjava; tko cijepa drva, može nastradati.« Spojeno u jedno: Za učenika Isusova, koji vjeruje u njegovu sveprisutnost, rad također postaje blagoslovan. Pun je boli i truda, ali osvježen nazočnošću Gospodinovom. Dok Mt 18,20 obećava Isusovu nazočnost moliteljima, ovaj agraf obećava Isusovu nazočnost i radnicima koji obavljaju težak posao. Ona posvećuje čitavu učeničku egzistenciju.

* * *

J. Jeremias završuje svoju studiju, punu čara i vjerničkog zanosa, uza svu visoku znanstvenost, navedenim već agrafom: »Svijet je most! Prođi njime, ali se ne zaustavljaj na njemu!« II vatikanski koncil obnovio je vrijednost kršćanskoga poimanja Crkve-putnice. J. Jeremias završava svoj kritički osvrt na logije Isusove navodom iz Poslanice Hebrejima 13,14: »Ovdje nemamo trajnoga grada, već tražimo budući«.

Koja je vrijednost agrafa? Prije svega, zbog ljubavi i poštovanja što ga vjernik gaji prema Isusu, s najvećom radoznalošću valja tražiti pa i najmanju mrvicu, zrnca bisera, pa i samu bisernu prašinu, ako imalo postoji mogućnost da čujemo još koju Isusovu riječ koje nema u Evanđeljima. S druge strane, kada se sve to prouči, postaje još jasnije koliko li nam bogatstvo pružaju naša Evanđelja. Tko hoće upoznati život i poruku Spasiteljevu — završava J. Jeremias — naći će to samo u četiri kanonska Evanđelja. Agrafi nam mogu ovdje-ondje pružiti poneku nadopunu, važnu možda i dragocjenu, ali samo nadopunu. Opet, agrafi nas stavljaju u ondašnju zapanjenost slušateljstva, uzbuđena neizbježivim i neodoljivim riječima Isusovim. Tako nas odgajaju da pažljivije čitamo Evanđelja.